

Neįprasti pozuotojai, arba kasdieninio pasipriešinimo formos

ODETA ŽUKAUSKIENĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas
odeta.zukauskiene@gmail.com

„Neaiškių“ kultūros asmenybių – Kazimiero Skebėros (1904–2003) ir Justino Mikučio (1922–2022) – veikla, apimanti pozavimą Lietuvos SSR valstybinio dailės institute, tyrinėjama kaip tylaus ir neartikuliuoto pasipriešinimo sovietinei prievartai forma. Straipsnio autorė remiasi kasdienės rezidencijos tyrimais, buvusių tremtinių, dirbusių pozuotojais, liudijimais, dailininkų ir rašytojų prisiminimais, siekdama išryškinti šių pogrindžio asmenybių neformalios veiklos pobūdį ir reikšmę kuriant alternatyvaus bendravimo ir mąstymo terpes. Darbe taip pat rekonstruojamas literatūros tyrinėtojo ir mąstytojo Mikučio intelektualinis portretas, atskleidžiamas jo neformalios pedagoginės veiklos, į pokalbį sutelkto filosofinio kalbėjimo pobūdis, puoselėtas kultūrinių ryšių tinklas ir egzistencinė pasaulėjauta, pagrįsta krikščioniškuoju egzistencializmu. Analizuojamos pabiruose užrašuose išryškėjusios jo mąstymo linijos, literatūrinės ir filosofinės potekstės, kurios skaudžią išgyvenimų patirtį susiejo su filosofinėmis egzistencializmo dilemomis.

Esminiai žodžiai: Lietuvos valstybinis dailės institutas, pozuotojai, neaiškios asmenybės, Kazimieras Skebėra, Justinas Mikutis, kasdienė rezistencija, neformalus pasipriešinimas, egzistencinė patirtis, egzistencializmas.

„Neaiškios asmenybės“: Kazimieras Skebėra ir Justinas Mikutis

Kazimieras Skebėra ir Justinas Mikutis išliko kultūros istorijoje kaip *neaiškios asmenybės*, pasitelkiant Vytauto Kavolio sąvoką. Tačiau šiuolaikinėms rezistencijos studijoms, atsižvelgiančioms į mažiau tyrinėtą kasdienes praktikas, šie „neherojiški“ veikėjai yra neformalaus pasipriešinimo puoselėtojai. Banali kasdienybė, besiskleidžianti tarsi savaime, susideda iš paprasčiausių dalykų: bendravimo, nuo-

taikų ir būsenų, išliekančių istorijos paraštėse. „Kasdieninis“, vadinasi, paprastas dalykas, apimantis artimus santykius, įprastą gyvenimo tėkmę. Todėl ir patys veikėjai savo veiklą retai kada vadindavo „pasipriešinimu“.

Tokia rezistencija, pasak Jameso C. Scotto, apima du dalykus – tai kasdienybė ir nepaklusimo taktika, vienaip ar kitaip atmetanti ideologijos raišką gyvenime ir kultūroje, telkianti maištautojų, kūrėjų grupes. „Kasdienė rezistencija yra *tyli, išskaidyta, užmaskuota* ar kitaip iš pažiūros

nematoma.¹ Kasdienybėje išsiskynijusi pasipriešinimą išreiškia ir pati gyvensena, siūlanti savitą „infrapolitiką“ (praktiką, kurios visuomenė nelaiko politinių tikslų turinčiu pasipriešinimu). Tiesiog puoselėjamas jautrumas žmogiškumui, suteikiami tam tikri prasminiai orientyrai, skatinama savivoka. Pasak Scotto, *infrapolitikos* kūrėjai yra „neaiškios“ asmenybės, kalbančios metaforomis ir eufemizmais.² Jie dažnai tampa neformalių sambūrių dalyviais, kuria alternatyvaus bendravimo ir mąstymo terpę. Jų veikimo „technika“ santykinai saugi, nes „užmaskuota“, nuslepiančios tikrąsias intencijas. Režimui tokie asmenys nepriimtini ne tik dėl to, kad mezga neformalius santykius, ryšius, kurie būtini gyvoms kultūros formoms rasti, bet ir dėl autentiško mąstymo, „keisto“ gyvenimo būdo. Tai gana taikliai nusako ir mūsiškių neįprastų pozuotojų pasirinktą taktiką.

XX a. pabaigoje Scotto ištirta „kasdienės rezistencijos“ sąvoka atvėrė atskirą rezistencijos tyrimų kryptį, susisijusią su kolonializmo, feminizmo, lyčių ir kitomis kultūros studijų sritimis, tyrinėjančiomis „pilkojoje zonoje“ likusias pasipriešinimo formas. Ši kryptis siekia atskleisti iki galo nesuprastas nepaklusnias laikysenas, kurios padeda geriau pažinti ne tik, kaip bendruomenė ar atskiras individas priešinasi, bet ir kaip užvaldančios represinės struktūros ar cenzūra veikia ir persmelkia socialinius santykius. Kasdienių praktikų požiūriu sovietinis okupacijos laikotarpis Lietuvoje

nemažai tyrinėtas, ypač atskleidžiant, kokią poveikį gyvenamajai tikrovei darė ideologijai pajungtas socialinis-ekonominis kapitalas. Vis dėlto išlieka kasdienių nepaklusnumo ir priešinimosi taktikų, kurios tebėra nematymo zonoje. Remdamasi kasdienės rezistencijos tyrimais, straipsnyje siekiu pažvelgti į unikalių pagrindžio asmenybių – Skebėros ir Mikučio – gyvenimo kelią, sutelktą į tylių pasipriešinimo formų vystymą.

Mėgindamas apibrėžti neformaliosios rezistencijos teorinius kontūrus, Scottas teigė, kad, nepaisant skirtingų pavergimo sąlygų, neformalieji pasipriešinimai turi tam tikrų bendrumų³. Tylūs kasdienės rezistencijos dalyviai „nepatenka į antraštes“, nors veikia ne tik neformalioje terpėje ar socialinio gyvenimo užribyje, bet ir institucijų viduje. Skebėra ir Mikutis, tapę Lietuvos SSR valstybinio dailės instituto pozuotojais, taip pat veikė ne tik neformalioje aplinkoje, bet ir meno institucijos viduje, puoselėdami neapčiuopiamas pasipriešinimo formas, kurios žvelgiant iš ilgalaikės perspektyvos yra reikšminga kovų dėl gimtojo krašto istorijos ir kultūros suvokimo, kūrybos ir vertybių dalis.

Neformalios kasdienio pasipriešinimo formos neretai suvokiamos kaip individualūs veiksmai, tačiau tai nereiškia, kad jie yra nesąmoningi ir nemotyvuoti. Tad jų tyrimas neatsiejamas nuo elgesio modelių, užkulisinių kalbų ir prisiminimų analizės, kuri išryškina kasdienių taktikų, kuriančių savitarpio supratimo tinklus, prasmę. Pasak Scotto, „žuvys nekalba apie vandenį“⁴, todėl

1 Vinthagen, Stellan, Johansson, Anna. „Everyday Resistance”: Exploration of a Concept and its Theories, *Resistance Studies Magazine*, Nr. 1, 2013, p. 4.

2 Scott, James C. *Everyday Forms of Resistance*, *Copenhagen Papers*, Nr. 41, 1989, p. 54.

3 Scott, James C. *Weapons of the Weak. Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven, London: Yale University Press, 1985, p. 29.

4 Ten pat, p. 301.

kasdienio pasipriešinimo formos sunkiai artikuliuojamos. Be to, prie jų neretai išlieka prikabinotos menkinančios pavergėjų etiketės. Vis dėlto „neaiškios asmenybės“ yra svarbūs neformaliųjų tinklų „agentai“, aprūpinantys juos „kritine sąmone“ ir slaptais *transkriptais*⁵, t. y. alternatyviais diskursais, kurie plėtojami viešojo gyvenimo užkulisiuose.

Skebėra ir neapibrėžtos neformalaus pasipriešinimo formos

Lietuvos SSR valstybinio dailės instituto (dabar Vilniaus dailės akademijos), sukaustyto daugybės draudimų, studentai išlaikė atmintyje sunkiai apibrėžiamą patirtį, laisvės ilgesį, kurį žadino ir keletas autentiškų pozuotojų, padariusių įtaką pasaulėjautai. Marijos Teresės Rožanskaitės prisiminimai apie skurdžius, persekiojimų paženklintus, bet išradingus studijų Dailės institute metus (1953–1959) paskatino pasidomėti pozuotojais, kurių antisovietinė laikysena buvo akivaizdi – jie (ne)pastebimai propagavo kasdieninės rezistencijos formas, įsipareigoję egzistencijos laisvinimui. Rožanskaitė prisimena keturis keistuolius (Feliksą, Juozą Mikonį, Kazimierą Skebėrą, Justiną Mikutį), kuriuos buvo smagu tapyti, nes tai pašėlusiai įdomios asmenybės. Du iš jų – sovietų režimo nepaklūdytos aukos.

Politinis kalinyškas Kazimieras Skebėra (1904–2003) nuoširdžiai bendraudavo su studentais, skolindavo jiems knygas, pasižymėdamas užrašų knygelėje. Rožanskaitė tekste, dedikuotame Vincui Kisarauskui, rašo: „Tu taip pat pasiskolinai, nes labai

domėjaisi literatūra, menu ir filosofija. Po kiek laiko tą pozuotoją suėmė, rado jo užrašų knygutę ir pagal tai susekė visus, kurie skolinosi knygas.“⁶

Skebėra buvo savamokslis, tačiau visapusiškai išsilavinęs žmogus. Pasak pasipriešinimo kovų dalyvio Jono Kadžionio-Bėdos, lageryje jį vadino „profesorium“.⁷ Kazimieras buvo apgaubęs savo biografiją fikciniais pasakojimais, tad ne viskas atitinka tikrovę, tačiau padidina asmeninį žavesį. Gimęs Bagaslaviškyje, Širvintų rajone, 1934 m. apsigyveno Kaune. *Spaudos fondui* talkino leisti lietuvišką enciklopediją, vertėsi rašydamas laikraščiams ir žurnalams. 1940 m. sovietų valdžia fondą nacionalizavo. Skebėra įsidarbino leidykloje. Sukaupė didelę biblioteką, kurią sudarė prieškarui išleisti žodynai, istorijos, literatūros, filosofijos veikalai įvairiomis kalbomis. 1944 m. buvo suimtas, tardytas saugumo rūsiuose, kaip ir daugelis kitų apkaltintas „antisovietinių atsišaukimų ir spaudos platinimu“. 1945 m. nuteistas aštuoneriems metams ir išvežtas į Vorkutos lagerį.

Grįžo į Lietuvą 1952 metais. Kaune, Laisvės alėjoje, pardavinėjo loterijos bilietus, vėliau persikėlė į Vilnių, ėmė dirbti pozuotoju. Tai buvo baimės sukaustyti sovietinės sprespaudos laikai – ginkluotas pasipriešinimas jau *nuslopintas*, iki „atlydžio“ dar toli. Studentams Skebėra pasiūlydavo

6 Rožanskaitė, Teresė Marija. „Kisarauskas, Vincas“. *Marija Teresė Rožanskaitė. Vaizdai ir tekstai*. Sudarė Laima Kreivytė. Vilnius: Tarptautinės dailės kritikų asociacijos Lietuvos skyrius, 2011, p. 83.

7 Patamsis, Robertas. *Lietuvių pasipriešinimas*. Klaipeida: S. Jokužio leidykla-spaustuvė, 2019. Prieiga per internetą: https://partizanai.org/failai/html/Lietuviu_Pasipriesinimas_R_Patamsis.htm [žiūrėta 2023 06 29].

5 Scott, James C. *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*. New Haven, CT: Yale University Press, 1990, p. 4.

knygų, išdėstydamas ir savo svarstymus apie istoriją, kultūrą, spalvingus pasakojimus perpindamas fantazija. Skulptorius Vladas Kančiauskas prisimena Kazimierą pirmąkart sutikęs pas rezistentą Viktorą Petkų: „Jam prabilus, iškart suklausau. Tarsena buvo kitokia negu mūsų – taip kalbėjo tarpukario Lietuvos inteligentai, su kuriais vis dar pavykdavo susitikti. Tai Kipro Petrausko, Liudo Truikio, Jono Žėruolio, Roberto Antinio kalba, kurią galima apibūdinti kaip savotiškai rafinuotą – kalbama tęsiamai, raiškiai tariant balsus.“⁸

Pats Skebėra yra nemažai pasakojęs apie apmaudų likimą ir pozuotojo darbą: „Kadangi po lagerio buvau gan kaulėto stoto, tai tokiam darbui, nors ir menkai apmokamam, puikiai tikau. Be to, norėjau būti arčiau gabaus jaunimo. Tokią kryptį jau kalėjimuose aptarėme, nes Lietuvos ateitis yra jaunimas, o mūsų kova su netikrais pranašais dar nesibaigusi. Mano nuomojamo kambario šeimininkas paklausė, ar aš ne prieš, jeigu į kambarį įsikeltų studentas. Taip atsirado kambario bendras, su kuriuo susidraugavau, tapau visiškai atviras pašneko-vas, nes Džeskazgano persiuntimo lageryje buvau sutikęs jo tėvą, o štai dabar su sūnum bendru kambariu dalijamės. Po gerų metų, jau vėl tardomas, išgirdau savo sakinius, žodis žodin kartojamus tardytojo.“⁹

Dailės instituto komjaunuoliai Skebėrą dėl ko nors vis apskūsdavo, tada saugumiečiai išveždavo pozuotoją į Bagaslaviškį, bet jis netrukus vėl grįždavo. 1957 m. antrąkart buvo suimtas, apkaltintas antitarybine veikla. Per kratą konfiskavo dienoraščius,

8 Kančiauskas, Vladas. Disidentų likimai, *Kultūros barai*, Nr. 9, 2019, p. 75.

9 *Ten pat*, p. 76.

paskolintų knygų sąrašą. 1958 m. teisme liudyti prieš Skebėrą liepta studentams, kurie skolinosi knygas, todėl atsidūrė tam sąrašė. Apklaustuosius šioje byloje – Vladą Vildžiūną, Alfonsą Ambraziūną, Lidiją Šulgaitę, Povilą Sidaravičių – pašalino iš Dailės instituto. Apie Skebėros bylą plačiau rašo Elona Lubytė straipsnyje „Tyliojo modernizmo herojus naujų sovietmečio tyrimų šviesoje: socialinis skulptoriaus Vlodo Vildžiūno portretas“.¹⁰ Tardomas Skebėra neneigė skolinęs studentams knygas, tačiau antitarybinės literatūros tvirtino neplatinęs.

6-ojo dešimtmečio antroje pusėje aplink Skebėrą spietėsi gana gausus gerbėjų būrys. Šis „įdomios biografijos žmogus“, pasak rašytojo Vytauto Girdzijausko, atliko svarbų vaidmenį jo gyvenime, vėliau tapęs romano „Danguje kitaip“ (2013) pagrindinio personažo prototipu. Pozuotojas duodavo paskaityti Bernardo Brazdžionio, Antano Miškinio, Jono Kossu-Aleksandra- vičiaus poezijos, kitų tarpukariu išleistų knygų, išlaikydamas jungtį su nepriklausomos Lietuvos kultūra. Turėjo įvairiausių veikalų – nuo tarpukariu populiarus Alios Rachmanovos romano „Studentai, meilė ir čeka“ apie revoliucijos Rusijoje sukeltą chaosą iki religinio filosofo Nikolajaus Berdiajevo veikalų apie žmogaus egzistencijos prasmę.¹¹ Pažintis tęsėsi keletą metų, o baigėsi, kai Girdzijauskui teko liudyti skolintų

10 Lubytė, Elona. Tyliojo modernizmo herojus naujų sovietmečio tyrimų šviesoje: socialinis skulptoriaus Vlodo Vildžiūno portretas. Baudžiamoji Kazimiero Skebėros byla, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 95, 2019, p. 131–171. Skebėros bylą sudaro 9 tomai ir 3 priedai [LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-11912].

11 Žr. Girdzijauskas, Vytautas. *Laiskai iš nelaisvės namų: autobiografinė proza*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994.

knygų byloje. Skebėra buvo vėl suimtas, nuteistas ir ištremtas į Irkutską, grįžo į Lietuvą po dešimties metų. Apsigyvenęs Bagdyšių kaime, domėjosi istorija, kaupė etnografinę medžiagą. Spausdino straipsnius savilaidinėje pogrindžio spaudoje. Lietuvai atkūrus Nepriklausomybę, paskelbė dvi memuarų knygas: „Reikėjo mūsų kančių“ (1990), „Prisimenu ir amžininkai pasakojo“ (1998).

Justinas Mikutis – „neherojiška“ pogrindžio asmenybė

Kai Skebėrai buvo iškelta baudžiamoji byla, Vilniaus dailės mokykloje ir dailės institute 1957 m. pradėjo pozuoti kitas politinis kalinys, literatūros tyrinėtojas, mąstytojas Justinas Mikutis (1922–1988), vėlyvuojū sovietmečiu palikęs gilų pėdsaką kultūroje kaip radikalus nepaklusnumo režimui, nesitaikstymo su sovietine ideologija pavyzdys. Buvo puikiai išsilavinęs – 1941 m. baigė Kretingos pranciškonų gimnaziją, mokytojavo Večių pradžios mokykloje, 1942 m. įstojo į Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Filosofijos fakultetą studijuoti lietuvių kalbos ir literatūros. Mikutis priklausė Vytauto Mačernio literatūrinei kartai (jai priskiriami Henrikas Nagys, Alfonsas Nyka-Niliūnas, Kazys Bradūnas ir kiti, gimę 1916–1922 m.). Juos formavo „bendra to meto gimnazijų atmosfera (literatų būreliai, ankstyva kūrybos pradžia moksleiviškoje periodikoje), vėliau – studijos Kauno ir Vilniaus universitetuose, sąsajos su moderniosios katalikybės sąjūdžiu (daugelis jo poveikį yra pajutę dar gimnazijos suole, priklausydami ateitininkų organizacijai), domėjimasis filosofija, ypač egzistencializmu, ir Vakarų Europos kultūrinis kon-

tekstas“.¹² Universitetą uždarius, Mikutis 1943 m. kovą grįžo į Žemaitiją mokytojauti. 1945 m. buvo suimtas – sovietai įtarė, kad dalyvauja lietuvių pogrindžio veikloje, 1946 m. neteislingai nuteistas, dešimt metų praleido Uchtos, vėliau Vorkutos lageriuose. Ten susibičiuliavo su kitais įkalintais intelektualais, gilindamas savo refleksijas, neatsiejamas nuo trauminės patirties.

Suluošintas, vilkšunių iškandžiotais sėdmenimis, prastos sveikatos Mikutis 1956 m. grįžo į Lietuvą, dirbo grąžtų fabrike liftininku, vertė techninę literatūrą iš vokiečių kalbos. Tapęs pozuotoju (pozavo 1957–1961, 1975–1981 m.), tęsė neoficialų mokytojavimą – daug laiko praleisdavo su studentais, su mokslus jau baigusiais dailininkais. Dalydavosi filosofine savo išmintimi, išvalgomis apie literatūrą, dailę, istoriją. Lagerio patirties nepasakojo, nebent kartais užsimindavo. Tikriausiai svarbiausias pats jo, skaudžią patirtį sukaupusio, jautraus žmogaus, mėginančio suvokti būties prasmę, buvimas sovietinės sistemos sąlygomis, melo apsuptyje – tarsi „gyvas priekaištas bandantiems žaisti su sistema, ją apgaudinėti, bet sykiu priversiantiems apgaudinėti ir save“.¹³

Laiškuose Antanui Kisieliui į Vorkutą atskleidė savo savijautą: „Atrodytų, jog Lietuvoje visai nelikę jokių dvasinių ir kultūrinių problemų, ir žmogus, dar ką nors turįs savyje, esi traktuojamas, o galop ir pats pradedi jaustis kaip vagis ar įsibrovėlis, atėjęs sudrumsti jų šventą gyvulišką atbukimą. Kad ir pačiam yra pavojus kristi

¹² Balsevičiūtė, Virginija. *Vytautas Mačernis ir jo karta*. Vilnius: LLTI, 2001, p. 10.

¹³ Kmita, Rimantas. *Ugnies giesmės. Tūkstantis Sigito Gedos veidų*. Vilnius: Tyto alba, 2022, p.127.

moraliai, arba tuo pačiu užsikrėsti, dalykas savaime suprantamas. Žodžiu, sugrįžus per pusmetį su viršum laiko teko išgyventi tokią ilgą įvykių grandinę, įvykių smulkių, vos pastebimų ir tik juos išgyvenančiam teturinčių reikšmės, kurių, tačiau, bent man pakako, kad grįžimas būtų nemažesnė psichinė trauma, kaip ir areštas“ [1957-05-19, JM]. Kitame laiške tvirtino: „jaučiausi benamis (ne tiek fiziškai, kiek moraliai), liguistai karštligiškas stovis dėl nervų ligos ir per daug jau netikro rytojaus. [...] viena tik galiu garantuoti, kad niekuomet neparuosiu dūšios dėl karjeros (nors galimybės tam būtų, nes nesunku prie dabartinio kultūrinio lygio „блеснуть“, o už ką kita sunku garantuoti. Baisiausia, kad jaučiausi per daug vienišas.“ Tame pačiame laiške pridūrė: „kiekvienai kūrybinei minčiai arba žmoniškam jausmui irgi reikia panašaus rezonanso, ir, nelaimėi, dabartinė aplinka labai blogai rezonuoja“ [1958-04-27, JM]. Vis dėlto po metų jau dalijosi ir viltimis: „Nenuleisim dar burių ir neatsisakysim savo kultūrinių bei religinių idealų! Man taip pat sunku, nes per daug atbukimo. Tik studentinės jaunuomenės tarpe yra gerų vyrų, kurie ieško, myli poeziją ir aplamai nenuleidžia rankų [...] turiu keletą draugų dailės akademijos studentų. Tai beveik vieninteliai pragiedruliai mano rūškaname ir nelinksmame gyvenime“ [1959-03-09, JM].

Laiškuose užsiminė ir apie literatūrą, kurią skaitė vokiečių, lenkų, rusų ir lietuvių kalbomis. Norėjęs stoti į universitetą, bet buvo „3 mėnesiai (taip!) per senas“, o studijuoti neakivaizdiniu būdu nematė prasmės. Be Dante's, Goethe's, Shillerio, kitų klasikos veikalų, išskyrė lenkų rašytojo Zygmundo Krasinskio metafizinę dramą „Nedieviška

komedija“ (1835, lietuviškai 1928), rusų kalba skaitytus François Mauriac'o romanus „Gyvačių kamuolys“ (1932, liet. 1975), „Kelias į niekur“ (1939), kuriuos vadino sukrečiančiais, lenkų kalba – Grahamo Greeno „Tykųjį amerikietį“ (1955, liet. 1959) ir kitus kūrinius.

Naujojoje Vilnioje jam paskirtame kambarėlyje su bendra virtuve Mikutis jautėsi nepageidaujamas, tad, galima sakyti, neturėjo gyvenamosios vietos. Glaudėsi pas brolių, dažnai svečiuodavosi dailininkų studijose, namuose, lankėsi neformaliuose susibūrimuose. Rožanskaitė prisimena: „Prasidėjo mūsų pažintis 1959 ar 1960 metais. Justas dažnai lankydavosi pas mus. Gyvenome mes tada mažame mediniame namelyje Rūtų gatvėje. Tai buvo varganas gyvenimas, bet pilnas svajonių ir įvairiausių siekių. Kai ateidavo Justas, visuomet uždėdavome šią plokštelę, o pagroję vėl ją kartodavom. Šis kūrinys [Beethoveno Devintoji simfonija] Justui turėjo būti ne tik gerai suprantamas, bet šiuo gyvenimo momentu labai reikalingas.“¹⁴ Po daugelio metų mėgindama atkurti, kaip Mikutis vaikštinėdavo po dirbtuvę gestikuliuodamas rankomis, pasinėręs į filosofinius monologus, ji gražiai palygino Justą su Svirskio skulptūromis, El Greco paveikslais. Jis buvo tarsi sunkiai nusakoma aberacija, atspindinti visą dviprasmybių ir absurdo kupiną laikmetį, iškreipusį normalumo ir nenormalumo suvokimą.

Pozuodamas kalbėdavo, deklamuodavo eiles, per pertraukas diskutuodavo su studentais, mielai dalyvaudavo jų kūrinių

¹⁴ „Atsiminimai apie Justiną Mikutį“. Marija Teresė Rožanskaitė. *Vaidai ir tekstai*, 2011, p. 100.

peržiūrose. Ragindavo žvelgti giliau į kūrybos pagrindus kaip tiesos ieškojimų kelią, kuriame nevalia daryti kompromisų su sąžine. Tai buvo spontaniškos prigimties, autentiškos gyvenenos asmenybė. Mikučio iškalba kelė susidomėjimą. Stebino įstabai jo atmintis, gebėjimas atmintinai cituoti poeziją (tarp mėgstamiausių autorių – Friedrichas Hölderlinas, Georgas Traklis, Raineris Maria Rilke, Osipas Mandelštamus, Anna Achmatova, Adomas Mickevičius, Vytautas Mačernis, Jonas Aistis ir kiti), filosofijos kūrinius ar Psalmių knygą. Jo erudicija, išpuoselėta tarpukario nepriklausomoje Lietuvoje, plėtojosi be paliovos, net kai buvo kalinamas lageriuose.

Mikutis dažnai lankydavosi Dailės instituto bendrabutyje, kur rinkdavosi kitaip galvojančys, bendraudavo, keisdavosi literatūra. Ričardas Vaitiekūnas taip nusakė savo įspūdžius: „Devintas kambarys pirmame aukšte, už sienos tualetai, prausykla, šaltas kaip ledas vanduo, už durų laiptai į rūšį – bendrabučio komendanto raugintų kopūstų statinės ir „kipiatokas“. Už lango anglių krūva. Pro langą nuo tos anglių krūvos įlipa Justinas Mikutis, paduoda mėlyną sąsiuvinį, kuriame jo ranka perrašytos Boriso Pasternako eilės.“¹⁵ Sigitas Geda, artimai bendravęs su Mikučiu, prisiminė Justino paskolintą Marcelio Prousto romaną „Prarasto laiko beieškant“, įtikinusį, kad prarasto ar „tuščio“ laiko kuriančiai sielai nebūna, „neveiklumas kartais privalomas“.¹⁶

Bendraminčiai rinkdavosi pas Vildžiūnus, Kmieliauskus, Kisarauskus, pas

Repšį ir kitus. Arvydas Šaltenis prisimena: „kartą su Dailės akademijos literatų būrelio nariais (tarp jų buvo Leonardas Gutauskas, Ričardas Vaitiekūnas, Šarūnas Šimulynas, Antanas Martinaitis) skaitėme savo poeziją Vildžiūnų namuose. Visi sėdėjome aplink stalą, ant kurio buvo prigulęs mąstytojas Justinas Mikutis, ir laukėme jo nuomonės apie mūsų eiles. Deja, jis pradėjo deklamuoti savo mėgstamą poeziją, apie mūsų kūrybą neištarė nė žodžio. Man tai padarė didžiulį įspūdį.“¹⁷

Neformaliuose susibūrimuose ir pokalbiuose mąstytojas aptardavo tiek meno, tiek Lietuvos istoriją, kalbėjo apie meno sakralumą, jo esmę, apie būtinybę siekti kūrybos tikrumo. Būdamas dvasios intelektualas, nuolat skatino ir kitus gilintis, kokia gyvenimo ir kūrybos prasmė. Petras Repšys sako: „Mikutis lankydavosi visur, jis gi kaip pranašas [...] būdavo pas Kisarauską, pas mane. Atsimenu, vieną kartą mano žmona prikepė žuvies, ir mes su Geda ginčijomės su Mikučiu kiaurą naktį. Mes tuomet buvome baisūs pagonys. Jis kovojo su mumis už Kristaus tikėjimą ir jo tiesas. Mikutis buvo apaštalas, kuris eina per visus. Kai Šaltenis pradėjo dėstyti institute [1975 m.], atsikvietė jį pozuoti, norėjo, kad studentams jis kalbėtų, sužadintų jiems kitokių minčių. Kad tie pamatytų, jog yra kitoks kūrybos būdas, kitokie žmonės. Jis niekada negalėdavo nusėdėti vietoje, visada linguodavo, bet jie nežmoniškai panašų jį nupaišydavo“.¹⁸

15 Vaitiekūnas, Ričardas. Laikas yra klaikas. Prisiminimai, skirti Juozui Miliūnui, *7md.lt*, 2017-05-12.

16 Geda, Sigitas. Iš mirusiųjų dienų, *Šiaurės Atėnai*, 2011-09-16.

17 Mikšionienė, Rūta. Dešimt žodžių prie lietuvių skulptūros patriarcho V. Vildžiūno kapo, *Lrytas.lt*, 2013-11-13.

18 Repšys, Petras. Pokalbis [Atsiminimai], in: *Tylusis modernizmas*, sudarytoja Elona Lubytė. Vilnius: Tyto alba, 1997, p. 195–196.

Kai po pirmos pozuotojo „kadencijos“ 1961 m. buvo išmestas iš Dailės instituto, Mikutis tapo klajojančiu mąstytoju, apsi-stodavusiu tai pas vieną, tai pas kitą artimą bičiulį: Markučiuose pas Kmieliauskus, Salantuose jaunystės draugo Vaclovo Šverio namuose, Gėsaluose pas rašytoją Stasį Jonauską, Viliaus Orvido sodyboje... Kmieliauskas liudija: „Susirinkdavome čia pas mus, Markučiuose. Slidinėdavome. Paskui valgydavome Ritos išvirtus kopūstus su bulvėmis. Kalbėdavomės, diskutuodavome. Mikutis aiškino liaudies meno prasmingumą. Daug išgirdome apie meno sakralumą, pasaulio dailę, egzistencialistinę filosofiją. Supratome, kad privalome kurti esamomis sąlygomis, bet nepataikaudami sovietinio režimo reikalavimams, nes, anot Justino, Lietuva bus tokia, kokią ją kursime.“¹⁹

Po ilgokos pertraukos sugrįžęs pozuoti į Dailės institutą, Mikutis nepaisė, kad jo liga progresuoja. Po mėnesį ar ilgiau atsiguldavo į Vilniaus psichoneurologinę ligoninę, kur buvo gydomas, bet retsykais, regis, tiesiog rasdavo prieglobstį. Ten sutikdavo ir tuos, kuriems teko per prievartą gerti vaistus dėl nesitaikstymo su konjunktūra ar dėl netiesioginės disidentinės veiklos. Geda išskyrė tris kūrėjų sovietmečiu tipus: „vieni kūrė gerdami brangią kavą ir arbatą, kiti pigų alų ir rašalą, tretį – vaistus ligoninėse ir beprotynuose“.²⁰ Pasak Rimanto

Kmitos, pats Geda priklausė antrai grupei, pridurdamas, kad Mindaugui Tomoniui, Mikučiui „teko ligoninės ir beprotynai“.²¹ Ten Mikutį dažnai lankydavo bičiuliai, nes jam labiau už viską reikėjo bendravimo.

Dailininkų kartai, studijavusiai stagnacijos, kuri dar labiau pagilino tuštumos jausmą, metais, 8-ajame dešimtmetyje, Justinas irgi buvo reikalingas. Aplink jį susibūrė Eugenijus Varkulevičius, Arūnas Vaitkūnas, Algė Stankutė, Jonas Maldžiūnas, Eglė Velaniškytė, Vaidotas Žukas, Audrius Naujokaitis. Su jais ilgesniais tarpniais jis apsi-stodavo Beržore ir Dovainonyse (dailininkų Vlado ir Barbaros Didžiokų sodyboje), keliavo po Žemaitiją, kitas Lietuvos vietas. Bendravimas atrodė labai svarbus, bet nebūtinai reiškė, kad Mikučio mintys, kritinės jo pastabos iki galo suvokiamos. Pasak Arūno Vaitkūno, „kai Justinas gyveno mano dirbtuvėje, gerdavo vyną ir šnekėdavo, aš piešiau. Jis kažką pasakoja, o aš nelabai galiu ką atsakyti, nes jis daug daugiau žinojo, apie aukštas materijas kalbėjo. Ir žinai, keistas bendravimas, kai nesi tinkamas pašnekovas. O kai pieši, tai visai normaliai bendrauji – jis savo daro, o aš savo.“²²

Dailės instituto durys Mikučiui galutinai buvo užtrenktos 1981 m. Pasak Aušros Vaitkūnienės, studijuoti pradėjusios 1980 m., tapytojams ėmė pozuoti spalvingos moterys: „Nadka, kuri save kildino iš rusų grafų, Birutė, Asia, kuri buvo įsimylėjus skulptorių Stanislovą Kuzmą ir tik apie jį tekalbėdavo...“ Tačiau apie legendinį pozuotoją daug kas buvo girdėjęs, kai

19 Kačerauskienė, Aldona. Gyvenimo ir kūrybos vienvė. Skirta Antanui Kmieliauskui, *XXI amžius*, Nr. 18 (1025), 2002-03-06. Prieiga per internetą: http://www.xxiamzius.lt/archyvas/xxiamzius/20020306/laik_01.html [žiūrėta 2023 06 29]

20 Geda, Sigitas. Puikybių amžiaus šešėliuose, *Literatūra ir menas*, 1989-11-18.

21 Kmita, Rimantas, ten pat, 2022, p. 128.

22 Vaitkūnienė Aušra. Arūnui Vaitkūnui atminti. Portretai, *www.kamane.lt*, 2008-01-15.

kada jį dar sutikdavo. Vaitkūnienė pasidalijo keliais atmintyje įsirežusiais epizodais: „Studentų meno dienų metu, tai galėjo būti 1982–1983 m., instituto koridoriuje, kur eksponuoti tapybos darbai, ateidama pamačiau studentų grupelę, apstojusią išraiškingos povyzos, gestikuliuojantį ir garsiai kalbantį žmogų. Supratau, kad tai žymusis Mikutis. Priėjau ir aš paklausti. Tokių kalbų nebuvau girdėjusi, man tai buvo naujiena ir giliai sukrėtė. Šnekėjo apie tapybą, lygino su poezija, lieté labai gilius klodus. Ne viską supratau, gal dėl jauno amžiaus ar tam tikrų dalykų neišmanymo, nežinojimo. Giliai jutau, intuicija šnabždėjo, kad tai kažkas esmingo ir tikro, nuo mūsų slepiama tiesa. Naujai atsivėrė realybė.“

Mikutis mėgo naktinėti po Vilnių, užsukdavo į savo pažįstamų nuomojamas dirbtuvėles ar butus. „Vieną tokį keistą suėjimą prisimenu ypač ryškiai. Po paskaitų mes, tapytojai bendraminčiai, patraukėme į svečius pas vaikiną, kuris nuomojosi tokią lyg ir dirbtuvę netoli Barbakan, bet nesimokė institute, nes jo nepriėmė dėl „netinkamų“ pažiūrų. Mums beeinant, prisijungė Mikutis. Šalto pavasario vėjas ir sutemos nuteikė kažkaip dramatiškai. Dirbtuvėlėje irgi nebuvo šilta, tačiau vynas, ginčai įkaitino atmosferą. Kalbėjomės apie tapybą, būtį, santvarką. Mikutis kaip visada deklamavo poeziją. Gal tos eilės ar kiti vaizdiniai pakreipė kalbas mistikos link. Mane tai labai paveikė. 1983 m. rudenį buvau palaidojusi tėtį, ši netikėta netektis suteikė mistinės patirties, apie kurią niekam nepasakojau. Gal vynas, gal sodri, įelektrinta atmosfera paskatino atskleisti Mikučiui savo mistinius išgyvenimus, o jis

patvirtino, kad taip būna... Sibire, dirbdamas šachtose, kartą išgirdo savo mirusios motinos balsą, liepiantį kuo greičiau bėgti iš tos vietos. Jis savavališkai keltuvu pasikėlė į paviršių, o tą šachtą tuo metu užgriuvo... Mane apėmė vidinis drebulys, kurio net vynas nepajėgė numalšinti... Kalbos peraugo į judesius, prasidėjo šokiai. Šokau su Justinu beveik visą naktį, mąstydamą apie gyvenimo trapumą.“

Mikutis artimai bendravo ne tik su dailininkais, bet ir su rašytojais, kompozitoriais. Gedos žodžiais, jis buvo geras „krikščionybės šaltinių, Bažnyčios tėvų, Europos istorijos, istoriografijos, teologijos ir poezijos žinovas, atmintinai citavęs ir giliai analizavęs Hölderliną, Goetę, Schillerį, Traklį, Rilkę, Tolstojų, Dostojevskį, Lermontovą, nekaltant apie Maironį, Krėvę, Kossu-Aleksandravičių, Brazdžionį, Mačernį“.²³ Įdomu, kad įsimintiną 1991 m. Poezijos pavasarį Geda, kai neiprastai skaitė poeziją, jausdamas Šv. Jonų bažnyčios, kuri sovietmečiu buvo paversta popieriaus sandėliu, o 1990 m. gražinta tikintiesiems, architektūros mistinį poveikį, prisiminė Mikučio žodžius apie velnio išvaymą: „Vis jo klausdavau, kaip galėtų prasidėti Lietuvos atgimimas. Justis sakydavo, kad iš Šv. Jono bažnyčios, bet reikia iš ten išvayt velnią.“²⁴

Stasys Jonauskas, kurio sodyboje Mikutis glaudėsi keletą metų, prisiminė, kad jis, dažnai panirdavęs į savus monologus, buvo reiklus pašnekovas, su kuriuo diskutuodavę apie viską. Jeigu ir darė įtaką kūrybai, tai

23 Geda, Sigitas. Atsakymai į klausimu raštu, in: *Tylusis modernizmas*, 1997, p. 177–178.

24 Kmita, Rimantas, ten pat, 2022, p. 226.

netiesioginę.²⁵ Kartais mėnesiui išvykdavo į Maskvą ar Sankt Peterburgą susitikti su Rusijos disidentais, buvusiais kaliniais. Retsykais paskambinti Maskvon važiuodavo į Latviją, neva ten skambučių nesiklausoma. Parašė laišką „Laisvojo pasaulio piliečiams“ ir siuntinėdavo į užsienį: „Rašė, kad persekiojami žmonės, yra daug politinių kalinių, kitus uždaro į psichiatrines ligonines, vaistus leidžia.“²⁶

Pernai švenčiant Justino Mikučio gimimo šimtmetį, daugelis jį pažinojusių pasidalijo prisiminimais apie šį „keistuolį“, kuris priešinosi ne tik sovietų imperijai, bet ir įžvalgiai kritikavo modernybę, atsiskiusią sakralumo, ilgėdamasis viduramžių, tikėdamas krikščioniškojo dvasingumo atgimimu. Jo gyvenimo kelią gerokai anksčiau rekonstravo Tomas Sakalauskas knygoje „Ketvirtoji dimensija. Menas – dvasinės energijos forma: skulptorius Mončys, mąstytojas Mikutis“ (1998).

Mikučio užrašai ir pastangos spręsti egzistencines problemas

Mikutis buvo sokratiško tipo mąstytojas, kurio filosofavimo pagrindas – gyva šnekamoji kalba, niekada neužbaigtas, tolesniems svarstymams atviras kalbėjimas ir kalbėjimasis. Jo filosofija neatsiejama nuo filologijos, daugelis įžvalgų išplaukė iš literatūros kūrinių analizės. Mąstymo būdas glaudžiai susijęs su egzistencializmu, filo-

sofiją priartinusiu prie literatūros. Tačiau jo pasaulėžiūros pagrindas – nedogminis pranciškoniškas dvasingumas, krikščioniška egzistencija, apimanti askezę tikrovės atžvilgiu, mistinę patirtį, tam tikrą apaštalavimą, branginant vietos dvasią, gamtą, kasdienybei suteikiant šventumo aurą.

Daugelis bičiulių prisimena Mikučio pasisveikinimą „Kas krikščioniškesnis?“ Reikėdavę atsakyti jo paties žodžiais „Viskas, Mao“. Įsimintinas posakis *taiklus nepataikymas* ir kiti paradoksai atspindi asmenybės impulsyvumą. Tačiau gilesni pamąstymai amžininkų atmintyje neišlikę. Pasak Repšio, „Mikutis turėjo savo filosofinę sistemą. [...] Nežinau, ar įmanoma ją šiandieną rekonstruoti. Bijau, kad atskiri gabalai gali vienas su kitu nesusiklijuoti. Kalbant apie Mikutį, būtų įdomu, kaip jis atrodo tarp Lietuvos filosofų. Ką jis ėmė iš savo mokytojo Karsavino, kaip šalia jo atrodo Šliogeris ar kiti filosofai, kuo jis tarp jų originalus. Reikėtų jį įvesti į mūsų filosofinės mokyklos lauką. Parodyti jį kaip filosofą, o ne „čiudnai“ filosofuojantį žmogų.“²⁷

Mikučio mąstyseną galima rekonstruoti, pasitelkiant archyvinę medžiagą, kurią susistemino Jurgita Mikutyte, – tai pabiri asmeniniai Justino apmąstymai, užrašyti lapeliuose (išlikę apie pora šimtų), korespondencija, dokumentai, jo daryti eilių nuorašai, keletas garso kasečių, išsaugojusių gyvo kalbėjimo fragmentus. Išryškėja vis pasikartojančios linijos, kurias galima sieti su egzistencialistine filosofija, ypač krikščioniškąja jos atmaina. Kauno

25 „Tarsi kuršis krūme retam“. Su skuodiškiu (gėsa-liškiu) poetu Stasiu Jonausku kalbasi Juozas Šorys, *Šiaurės Atėnai*, 2011-09-30.

26 Stasys Jonauskas: „Nerašau datų prie eilėraščių...“ Poetą Stasį Jonauską kalbina Vilius Arlauskas, *Bernardinai.lt*, 2014-04-09.

27 Repšys, Petras. Pokalbis [Atsiminimai], in: *Tylusis modernizmas*, 1997, p. 195–196.

universitete jis klausė Juozo Ambrazevičiaus-Brazaičio, Antano Maceinos paskaitų. Tarp mokytojų buvo Jonas Girnius, Levas Karsavinas, tiesa, jo studijų metais jau persikėlęs į Vilnių, tačiau savo veikalais palikęs ryškų pėdsaką intelektualinėje kultūroje (medievistas Karsavinas galbūt ir sužadino domėjimąsi viduramžių dvasine kultūra?). Mikutis gilinosi į egzistencinio mąstymo tradiciją, skaitydamas Blaise'o Pascaliao, Sørenio Kierkegaard'o, Friedricho Nietzsche's tekstus, ateistinio ir teistinio egzistencializmo mąstytojų Martino Heideggerio, Karlo Jasperso, Albert'o Camus, Jeano Paulio Sartre'o veikalus. Nors jo užrašuose tiesioginių nuorodų į ukrainiečių religinius mąstytojus – Nikolajų Berdiajevą ir Levą Šestovą – nėra, tačiau tam tikras rezonansas girdimas.

Vis dėlto Mikutis nebuvo nei filosofijos istorikas, nei filosofinių veikalų analitikas. Jo mąstymo būdas, persmelktas giliausių metafizinių klausimų, nesusidėlioja į vienišą loginę konstrukciją. Filosofavimas jam yra veikiau paieškų laukas, neatsiejamas nuo asmeninės tragiškos patirties ir perskaitytų kūrinių, padedančių spręsti egzistencines problemas, kvestionuojant, ar egzistuoja moralės dėsniai Visatos sąrangoje, kultūros raiškoje, žmogaus gyvenime.

Mikučio 7-ojo dešimtmečio rankraščiuose narpliojami blogio ir gėrio, blogio dvasios ir Dievo teisingumo, nuopuolio ir amžinybės, kaltės ir jos atpirkimo, žmogaus laisvos valios ir moralinio (krikščioniško) apsisprendimo, „esmingai praplečiančio laisvos valios diapazoną“, klausimai, kuriuos gvildena ir egzistencializmo filosofija. Mikutis kritikavo humanizmą, teigiantį, esą nieko nėra aukščiau už žmogų, pabrėžė,

kad „egzistencialistinis dėsningumas“ reikalauja pakilti virš savęs, nes už svetimas kaltes reikia kentėti taip, kaip už savas. Tikrasis žmogiškumas pakyla „iki dieviškumo“ [1a JM, apie 1964]²⁸.

Mikutis įžvelgė gilų metafizikos paradoksalumą: „Jei nepriimsime paradoksalių tiesų, būsime priversti priimti absurdiškas“ [22 JM, apie 1964]. Tą paradoksalumą jis atranda visuose būties modusuose. Jo žodžiais, „metafizika nėra įrodoma protu – tam ji ir yra meta fizika, ir protas jos negali aprėpti, bet už tai pati metafizika gali praaugti net savo metafiziškumą ir sugebėti įsikūnyti empirinėmis, mums prieinamomis, pačios metafizikos esmę išaiškinti galinčiomis formomis“ [36a JM, 1964–1965]. Jo požiūriu, norint tapti pačiu savimi, reikia savęs atsakyti, t. y. mokėti save prarasti. Metafora – išsilaisvinęs žodis, kuris tikrąjį metaforiškumą atranda irgi praradamas save, o meno kūrinys yra *taiklus nepataikymas*, kai euklidiškoji plotmė pranoksta save ir tampa *taikliu pataikymu, idealia iliuzija*. Egzistencializmas, kuriam būdinga *laisvo užsiangažavimo vergovė*, jo žodžiais, turi *praaugti* save, atradamas *krikščionybės jėga*.

Pasak jo, tikras egzistencialistas neturi galimybės tikėti Dievą, bet neturi nė menkiausios teisės juo netikėti. Mikutis rašo: „Visa Camus ateistinio (o iš esmės turbūt vis dėlto agnostinio) egzistencializmo esmė pasireiškia „Sizifo mite“. Jis kaip tas Sizifas rita į Dievo pažinimo viršūnę savo netikėjimo akmenį, kad ten tikėjimo įteisintas galėtų juo nusikratyti, bet vis neįstengia.

²⁸ Justino Mikučio rankraščiai, Jurgitos Mikutytės suškaitmenintas archyvas. Dokumentai sunumeruoti eilės tvarka pagal užrašų metus (1964–1983).

Kol vieną kartą (jau savo gyvenimo pa-
baigoje) tą akmenį užrita ant kalno, bet
užuot nusikratęs juo, gauna dar sunkes-
nes, pasirodo, surado Dievą, tačiau... kaip
žmogaus atžvilgiu nereikšmingą abstrak-
ciją, neduodančią galimybės (panašiai
kaip ir Mačerniui) tikėti tokį Dievą, bet ir
neduodančią teisės netikėti į jį, nes jei Sizifo
akmuo buvo tik „akmeniu“ (t. y. negalėjimu
tikėti Dievą dėl netikrumo jo buvimu), tai
užritus jį į kalną (t. y. įsitikinus Dievo bu-
vimu) jis tampa akmeniu (t. y. beprasmiš-
kumu tikėti net į esamą Dievą). Ironiškas
optimizmas, bet vis dėlto optimizmas, [...] (šiuo atveju Camus) būtis, išreikšta per jo
poetinę biografiją, yra absurdo („Sizifo
akmens“) tapimas absurdu (Sizifo akme-
niu), o absurdas reikštų lyg ir visišką nieką,
t. y. mūsų egzistencijos nebuvimą, bet pa-
čioje „absurdo“ tapimo absurdu mistikoje
vis dėlto kažkas yra“ [93b JM, 1971].

Kūryboje Mikutis ieškojo šventumo,
siekdamas užčiuopti dieviškosios kūrybos
idėją. Pasak jo, kūryba yra metafizinis
amžinybės ilgesys, savotiškas dieviškųjų
kodų šifravimas (*egzortų skaityma*) ir
jų deformavimas. Aukščiausia kūrybos
forma, pagal paradoksalią jo logiką, yra
gebėjimas „deformuoti patį deformavimą“
(pereinant į *aukštesnės mistinės tikrovės
teigimą*). Kūrinys kartu yra ir kūrybos
filosofija, tačiau meno pagrindas yra kū-
rėjo pasaulėžiūra. *Ir pats gyvenimas, iš kito
matavimo perspektyvos žiūrint, yra menas*
[26 JM, 1964].

Jo mintys susipynusios su literatūros
kūrinių interpretacijomis, prieštaravimų
draskomų personažų apsisprendimais,
išryškinančiais moralės dėsnius. Kokie tie
personažai? Tai katalikiškos pasaulėžiūros

prancūzų rašytojo François Mauriac, No-
belio premijos laureato, romanų veikėjai,
susiduriantys su teisingumo disfunkcija.
Jie grumiasi su prigimtimi, daro sudėtingus
moralinius pasirinkimus, patirdami dva-
sinius sukrėtimus. Dostojevskio romanų
„Demonai“, „Idiotas“, „Nusikaltimas ir
bausmė“ herojai, jaučiantys egzistencijos
absurdiškumą. Tikėjimas ir netikėjimas,
gyvenimo prasmė ir absurdiškumas – te-
minės šių kūrinių linijos veda *anapus gėrio
ir blogio*, verčia priimti svarbius egzisten-
cinius sprendimus. Beje, Dostojevskio
„Užrašai iš pogrindžio“, nuopuolio tema
buvo ir Camus apmąstymų centre. Mikutis
į savo filosofinius apmąstymus įtraukė lite-
ratūros personažų psichologiją – tai anglų
rašytojo Grahamo Greeno romano „Būties
esmė“ herojus policininkas Skobis, Antrojo
pasaulinio karo metais tarnaujantis Vakarų
Afrikos kolonijoje ir kamuojamas kaltės,
graužiamas sąžinės, reporteris Fauleris iš
„Tykiojo amerikiečio“, apimtas moralinės
krizės dėl karo Vietname. Mikučio inte-
lektualinį žemėlapi sudaro Franzo Kafkos,
Stefano Zweigo, Stendalio, Williamo Faul-
knerio, Maxo Frischo ir kitų kūriniai. Be
to, jis apeliuoja į religinį krūvį turinčias
Ingmaro Bergmano juostas (tarp kurių
„Žemuogių prievėlė“, 1957), Federico Felli-
ni'o filmus (pavyzdžiui, „Kabirijos naktys“,
1957), perteikiančius sunkiai pakeliamus
išbandymus ir moralines dilemas, į kino re-
žisieriaus Kramerio Stanley'o „Niurnbergo
procesą“ (1961), iškeliantį filosofines laisvės
siekimą, žmogaus orumo temas.

Vis dėlto egzistenciškai artimiausia
Mikučiui buvo poezija, kurią cituodavo
įvairiomis progomis. Eilės, vedančios į
sakralumo slėpinius, jam prilygo maldai,

religinei patirčiai. Subtiliai analizavo Mačernio, *Hölderlino* poetinę kalbą, kurioje *žodis tampa kūnu*. Literatūros išvalgas, poetinius palyginimus pasitelkdavo ir lakioms vaizduojamosios dailės bei architektūros kūrinių interpretacijoms, nuolat grįždamas prie Georges'o Rouault, Čiurlionio kūrybos, *atlaikiusios galingą mistinio mąstymo srautą*.

Martinus Heideggeris filosofinėje esė „Hölderlinas ir poezijos esmė“ teigė, kad žmogiškumo pagrindas yra pokalbis. Mikučiui kalbėjimas irgi buvo mąstymo ir permąstymo būdas, kryptingai provokuojantis mąstyti ir kitus. Jis polemizavo su egzistencialistais ir su kūrėjais, kėlusiais egzistencinius klausimus, tačiau plėtojo savitą *antifilosofiją*, daugiasluoksnię painių, provokuojančių minčių tekstūroje išryškindamas paradoksalius būties pavidalus, tvirtindamas, kad *Dievo praradimas veda ir prie žmogiškumo praradimo*.

Apibendrinimas

Sugrįžę iš sovietų lagerių, Skebėra ir Mikutis, įsidarbinę pozuotojais dailės institute, kūrė *slaptus transkriptus* ir siūlė savitą *infrapolitiką*, platindami literatūrą, išdės-

tydami studentams savus svarstymus apie istoriją, kultūrą, meną ir religiją, megzdami neformaliuosius tinklus, puoselėdami jautrumą žmogiškumui, suteikiami prasminius orientyrus ir skatindami savivoką. Užmaskuotas jų intencijas ir gyvenimo taktikas atskleidžia pačių pozuotojų liudijimai, pabrėžiantys kovą su „netikrais pranašais“, būtinybę puoselėti savuosius „kultūrinius ir religinius idealus“.

Dailininkų ir rašytojų prisiminimai atskleidžia, kad Mikutis kaip neformalių susibūrimų dalyvis ir sokratiškojo tipo mąstytojas paliko ryškų pėdsaką vėlyvojo sovietmečio kultūroje, pabrėžęs kūrybos ir moralinės laikysenos ryšį Archyvinė medžiaga ir negausus jo rankraštinis palikimas leidžia rekonstruoti jo pasaulėžiūros kontūrus, kuriuos apibrėžė pranciškoniskasis dvasingumas, egzistencinė literatūra ir egzistencialistinė filosofija. Mikučio fragmentiška filosofinė mintis, užčiuopianti gilų metafizikos paradoksumą, yra neat-siejama nuo asmeninės tragiškos patirties ir perskaitytų kūrinių, padedančių spręsti egzistencines problemas, ieškant moralės dėsnų Visatos sąrangoje, kultūros raiškoje, žmogaus gyvenime.

Literatūra

Balsevičiūtė, Virginija. <i>Vytautas Mačernis ir jo karta</i> . Vilnius: LLTI, 2001.	<i>Tylusis modernizmas</i> , sudarytoja Elona Lubytė. Vilnius: Tyto alba, 1997 p. 177–178.	Kančiauskas, Vladas. Disidentų likimai, <i>Kultūros barai</i> , Nr. 9, 2019, p. 73–77.	Patamsis, Robertas. <i>Lietuvių pasipriešinimas</i> . Klaipėda: S. Jokužio leidykla-spaustuovė, 2019.
Geda, Sigitas. Puikybių amžiaus šešėliuose, <i>Literatūra ir menas</i> , 1989–11–18.	Geda, Sigitas. Iš mirusiųjų dienų, <i>Šiaurės Atėnai</i> , 2011-09-16.	Kmita, Rimantas. <i>Ugnies giesmės. Tūkstantis Sigito Gedos veidų</i> . Vilnius: Tyto alba, 2022.	Repšys, Petras. Pokalbis [Atsiminimai]. <i>Tylusis modernizmas</i> , sudarytoja Elona Lubytė. Vilnius: Tyto alba, 1997, p. 195–196.
Geda, Sigitas. Atsakymai į klausimu raštu, in:	Kačerauskienė, Aldona. Gyvenimo ir kūrybos vienovė. Skirta Antanui Kmieliauskui, <i>XXI amžius</i> , Nr. 18 (1025), 2002-03-06.	Mikšionienė, Rūta. Dešimt žodžių prie lietuvių skulptūros patriarcho V. Vildžiūno kapo, <i>Lrytas.lt</i> , 2013-11-13.	Rožanskaitė, Teresė Marija. „Kisarauskas, Vincas“. <i>Marija Teresė</i>

Rožanskaitė. *Vaizdai ir tekstai*. Sudarė Laima Kreivyte. Vilnius: Tarp-tautinės dailės kritikų asociacijos Lietuvos skyrius, 2011, p. 78–84.

Scott, James C. *Everyday Forms of Resistance*, *Copenhagen Papers*, Nr. 41, 1989, p. 33–62.

Scott, James C. *Weapons of the Weak. Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven, London: Yale University Press, 1985.

Scott James C. *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*. New Haven, CT: Yale University Press, 1990.

Vaitiekūnas, Ričardas. *Laikas yra klaikas. Prisiminimai, skirti Juozui Miliūnui, 7md.lt*, 2017-05-12.

Vaitkūnienė, Aušra. *Arūnui Vaitkūnui atminti. Portretai, www.kamane.lt*, 2008-01-15.

Vinhagen, Stellan, Johansson, Anna. "Everyday Resistance": Exploration of a Concept and its Theories, *Resistance Studies Magazine*, Nr. 1, 2013, p. 1–46.